

สารนำรู้เรื่องน้ำ

โดย

สำนักส่งเสริมและประสานมวลชน
ส่วนส่งเสริมการมีส่วนร่วม

ทักทาย

สวัสดีค่ะ...พบกับ “สารนำรู้เรื่องน้ำ”

บน Website ของกรมทรัพยากรน้ำอีกครั้งนะคะ ซึ่งเรามีเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ และสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งสาระความรู้ต่างๆ ที่น่าสนใจมาฝากเหมือนเช่นเคยค่ะ....ครั้งนี้พบกับเรื่อง “ลอยกระทงแม่พระคงคา ขอบมาธรรมชาติ” ใกล้จะถึงวันลอยกระทง เข้ามาทุกทีแล้วนะคะ หลายๆ คนก็คงไม่ยอมพลาดโอกาสที่จะได้ไปเที่ยวงานลอยกระทง กันแน่ๆ เลยใช่ไหมคะ แล้วรู้ไหมคะว่า เทศกาลสำคัญนี้มีที่มาที่ไปอย่างไร และทำไมต้องลอยกระทงกันด้วย บางคนก็ว่าเพื่อขอมาแก่พระแม่คงคา บ้างก็ว่าเพื่อบูชา รอยพระพุทธรูปและบูชาเทพเจ้า ฯลฯ เอาเป็นว่าถ้าใครยังไม่รู้ เราลองมาทราบ ประวัติความเป็นมาและเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับเทศกาลนี้กันดีกว่าค่ะ หากท่านผู้อ่าน มีข้อเสนอแนะ/คำติชมใดๆ หรือมีเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และต้องการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เพื่อเป็นการสร้างองค์ความรู้ให้กับพวกเรา ชาวทน. ก็ส่งข้อมูลมาได้ตาม E-mail Address ข้างล่างนี้ค่ะ...

E-mail Address : nattha_jan@yahoo.com

พบกันใหม่คราวหน้ากับเรื่องราวดีๆ มีสาระเหมือนเช่นเคยใน “สารนำรู้เรื่องน้ำ”... สวัสดีค่ะ

5 พฤศจิกายน 2550

“เรื่อง ลอยกระทงแม่พระคงคา ขอบมาธรรมชาติ”

ปัจจุบันแม้ประเพณีต่างๆ จะยังคงดำรงอยู่ในหลายท้องถิ่น แต่คนจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ ๆ มักจะไม่ค่อยรู้ว่ามูลเหตุใด จึงมีประเพณีนั้นๆ เกิดขึ้น เช่นเดียวกับ “ลอยกระทง” อันเป็นอีกประเพณีหนึ่ง คล้ายสงกรานต์ซึ่งเป็นนักขัตฤกษ์ (งานรื่นเริงตามฤดูกาล) ที่ผู้คนทั่วประเทศ ทุกจังหวัดจัดกันเป็นประจำทุกปีเมื่อถึงวันเพ็ญ เดือน 12 ด้วยรูปแบบ ที่เกือบคล้ายคลึงกัน จะต่างกันบ้างก็คงเป็นเพียงวัสดุและรูปแบบกระทง ที่นำไปลอยเท่านั้น

ลอยกระทง เป็นพิธีกรรมร่วมกันของผู้คนในชุมชนทั้งสุวรรณภูมิ หรือ ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีมาแต่ยุคดึกดำบรรพ์ เพื่อขอมาต่อธรรมชาติ อันมีดินและน้ำที่หล่อเลี้ยง ตลอดจนพืชและสัตว์ที่เกื้อกูลให้พืชพันธุ์ธัญญาหาร อุดมสมบูรณ์ มนุษย์จึงมีชีวิตเจริญเติบโตขึ้นได้ แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่นอนว่า ลอยกระทงเริ่มมีมาแต่เมื่อไร แต่พิธีกรรมเกี่ยวกับ “ผี” ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ มีอยู่กับผู้คนในชุมชนสุวรรณภูมิไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนรับศาสนา พุทธ - พราหมณ์จากอินเดีย

ผีสำคัญยุคแรกๆ คือ ผีน้ำและผิดิน ซึ่งต่อมาเรียกชื่อด้วยคำยกย่องว่า “แม่พระคงคา” กับ “แม่พระธรณี” มีคำพื้นเมืองนำหน้าว่า “แม่” หมายถึงผู้เป็นใหญ่

คนในสุวรรณภูมิรู้ว่าที่มีชีวิตอยู่ได้ก็เพราะ น้ำ และ ดิน เป็นสำคัญ และ น้ำ เป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะเป็นบ่อเกิดของสิ่งมีชีวิต ดังนั้น เมื่อคนเรามีชีวิตอยู่รอดได้ปีหนึ่ง จึงทำพิธีขอมาที่ได้ล่วงล้ำก้ำเกิน โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น เหยียบย่ำ ถ่ายของเสียลงในแม่น้ำ หรือทำสิ่งอื่นใดที่ไม่เหมาะสมเสียครั้งหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ทำพิธีบูชาพระคุณไปพร้อมกัน ด้วยการใช้วัสดุที่ลอยน้ำได้ ใส่เครื่องเซ่นไหว้ให้ลอยไปกับน้ำ อาทิ ต้นกล้วย กระบองไม้ไผ่ กะลามะพร้าว เป็นต้น

ช่วงเวลาเหมาะสมที่คนเรารู้จักประสบการณ์ธรรมชาติ คือ สิ้นปีนักยตร์เก่า ขึ้นปีนักยตร์ใหม่ ตามจันทรคติที่มีดวงจันทร์ เป็นศูนย์กลาง เพราะเป็นสิ่งที่น่าจะทำให้เกิดน้ำขึ้น - น้ำลง ซึ่ง **“วันสิ้นปีนักยตร์เก่า”** คือวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ กลางเดือนสิบสอง เพราะเป็นช่วงที่น้ำขึ้นสูงสุด และเมื่อพ้นไปจากนี้ก็เริ่มขึ้น **“ปีนักยตร์ใหม่”** เรียก **เดือนอ้าย** แปลว่า **เดือนที่หนึ่ง** ตามคำโบราณ นับหนึ่ง สอง สาม ฯลฯ ว่า อ้าย อี สาม เป็นต้น เมื่อเทียบช่วงเวลากับปฏิทินตามสุริยคติที่มีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางจะอยู่ระหว่างเดือนตุลาคม - พฤศจิกายน ของทุกปี

ช่วงเวลาต่อเนื่องกันนี้เองที่ทำให้ชุมชนโบราณมีพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำหลายอย่าง เพื่อวิงวอนขอ **“แม่”** ของน้ำ อย่าให้นองหลากมากล้น จนท่วมข้าวที่กำลังออกรวงเต็มที่ มิฉะนั้นข้าวจะจมน้ำตายหมด อดกินไปทั้งปี ดังมีกลอนเพลงเก่าๆ ว่า **“เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง เดือนสิบสองน้ำทรง เดือนอ้ายเดือนยี่ น้ำกรีไหลลง”** ทำให้มีประเพณีแข่งเรือเสี่ยงทายและจับร้องขับไล่ให้น้ำลงเร็ว ๆ อย่าให้ท่วมข้าว

หลังจากรับศาสนาพุทธ - พราหมณ์จากอินเดียเมื่อราว 2,000 ปีมาแล้ว ราชสำนักโบราณในสุวรรณภูมิก็ได้ปรับพิธีกรรม **“ผี”** เพื่อขอมาน้ำและดินให้เข้ากับศาสนาที่รับเข้ามาใหม่ ทำให้ความหมายเดิมเปลี่ยนไป กลายเป็นการลอยกระทงเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าและเทวดา ซึ่งในส่วนนี้มีพยานหลักฐานเก่าสุด คือ รูปสลักพิธีกรรมทางน้ำคล้ายลอยกระทงที่ปราสาทหินบายนในนครธม ทำขึ้นราวหลัง พ.ศ. 1700 แต่สำหรับชุมชนชาวบ้านทั่วไปก็ยังเข้าใจเหมือนเดิม คือ **ขอมมาแม่พระคงคาและแม่พระธรณี** ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ในเอกสารของลาลูแบร์ชาวฝรั่งเศส ที่บันทึกพิธีชาวบ้านในกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเอาไว้หลายตอน เช่น **“ประชาชนพลเมืองจะแสดงความขอบคุณแม่คงคาด้วยการตามประทีปโคมไฟขนาดใหญ่ (ในแม่น้ำ) อยู่หลายคืน...เราจะได้เห็นทั้งลำแม่น้ำเต็มไปด้วยดวงประทีปลอยน้ำ.....”** เป็นต้น

สำหรับราชสำนักกรุงศรีอยุธยา ที่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำ และมีน้ำท่วมนานหลายเดือนก็เป็นศูนย์กลางสำคัญที่จะสร้างสรรค์ประเพณีเกี่ยวกับน้ำขึ้นมาให้เป็น **“ประเพณีหลวง”** ของราชอาณาจักร ดังมีหลักฐานการตราเป็นกฎหมายเทียบบว่า พระเจ้าแผ่นดินต้องเสด็จฯ ไปประกอบพิธีกรรมทางน้ำ เพื่อความมั่นคงและมั่งคั่งทางกสิกรรมของราษฎร และยังมีกระบวนเรือพยุหยาตราชลมารคเพื่อประกอบพระราชพิธีโดยเฉพาะ นอกจากนี้ยังมีเอกสารบันทึกอย่างเป็นทางการอยู่ในตำราพระราชพิธีกับวรรณคดีโบราณ เช่น โคลงทวาทศมาสที่มีการกล่าวถึงประเพณี **“ไล่ชล”** หรือ **“ไล่น้ำ”** เพื่อวิงวอนให้น้ำลดเร็ว ๆ เป็นต้น ซึ่งประเพณีหลวงอย่างนี้ ไม่มีหลักฐานใด ๆ ปรากฏว่ามีอยู่ในเมืองที่อยู่เหนือกรุงศรีอยุธยาขึ้นไป เช่น สุโขทัย ที่ตั้งอยู่บนที่ดอน น้ำท่วมไม่ถึง จึงไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับกระบวนเรือพยุหยาตราชลมารค ส่วนตระพังหรือสระน้ำในสุโขทัยก็มีไว้เพื่อกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการบริโภคอุปโภคของวัดและวังที่อยู่ในเมือง และมีได้มีไว้เพื่อกิจกรรมสาธารณะอย่างเช่น ลอยกระทง ฯลฯ

ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่บ้านเมืองมั่นคง การศึกสงครามลดลงเกือบหมด การค้าก็มั่งคั่งขึ้น โดยเฉพาะกับจีน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ฟื้นฟูประเพณีพิธีกรรมสำคัญเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของราชอาณาจักร และด้วยความจำเป็นในด้านอื่นๆ อีก จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ **ตำราท้าวศรีจุฬาลักษณ์** หรือ **นางนพมาศ** ขึ้นมา โดยสมมุติให้ฉากของเรื่องเกิดขึ้นในยุคพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย ซึ่งตำราดังกล่าวได้พูดถึงนางนพมาศว่าเป็นพระสนมเอกของพระร่วง ที่ได้คิดประดิษฐ์กระถางใบตองเป็นรูปดอกบัวกมุทขึ้น ด้วยเห็นว่าเป็นดอกบัวพิเศษที่บานในเวลากลางคืนเพียงปีละครั้ง สมควรทำเป็นกระถางแต่งประทีป ลอยไปถวายสักการะรอยพระพุทธรูป ซึ่งเมื่อพระร่วงเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นก็รับสั่งถามถึงความหมาย นางก็ได้ทูลอธิบายจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย พระองค์จึงมีพระราชดำรัสว่า **“แต่นี้สืบไปเบื้องหน้าโดยลำดับ กษัตริย์ในสยามประเทศถึงกาลกำหนดนักขัตฤกษ์ วันเพ็ญเดือน 12 ให้ทำโคมลอยเป็นรูปดอกบัว อุทิศสักการบูชาพระพุทธรูปนันทาทิ ตรารูปเท่ากลีบลำสน”**

ด้วยเหตุนี้จึงเกิดกระถาง ทำด้วยใบตองแทนวัสดุอื่นๆ แล้วนิยมใช้ลอยกระถางมาแต่คราวนั้นตรากันทุกวันนี้ ซึ่งตำราท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือนางนพมาศนี้ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเชื่อว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากสำนวนโวหารมีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะมีข้อความหลายตอนที่แสดงให้เห็นว่าแต่งสมัยกรุงสุโขทัยไม่ได้ เช่น การอ้างถึงอเมริกันปืนใหญ่ เป็นต้น ดังนั้น นางนพมาศ จึงเป็นเพียง **“นางในวรรณคดี”** มิได้มีตัวตนอยู่จริง

นอกจากนี้ ในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยและเอกสารร่วมสมัย ก็ไม่มีปรากฏชื่อ **“ลอยกระถาง”** แม้แต่ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงก็มีแต่ชื่อ **“เผาเทียน เล่นไฟ”** ที่มีความหมายอย่างกว้างๆ ว่า การทำบุญไหว้พระ โดยไม่มีคำว่า **“ลอยกระถาง”** อยู่ในศิลาจารึกนี้เลย ส่วนเอกสารและวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาสมัยแรกๆ ก็มีแต่ชื่อ **ชักโคม ลอยโคม แว่นโคม และลดชุดลอยโคมลงน้ำ** ในพิธีพราหมณ์ของราชสำนักเท่านั้น และแม้แต่ในสมัยกรุงธนบุรีก็ไม่มีชื่อนี้ จนถึงยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีปรากฏชัดเจนในพระราชพงสาวดารแผ่นดินรัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และเรื่องนางนพมาศพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 3 ซึ่งก็หมายความว่า คำว่า **“ลอยกระถาง”** เพิ่งปรากฏในต้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าประเพณีลอยกระถางจะเกิดขึ้นและมีพัฒนาการมาอย่างไรก็ตาม แต่ความหมายที่มีคุณค่ามหาศาลต่อสังคมปัจจุบันอันควรเผยแพร่ให้เป็นที่ทราบกันอย่างกว้างขวางก็คือ **“ลอยกระถางแม่พระคงคา ขอมมาธรรมชาติอันมีดินและน้ำที่หล่อเลี้ยงเกื้อกูลความมีชีวิตให้มวลมนุษย์ตลอดจนพืชและสัตว์”** ซึ่งก็คือ การสำนึกและรู้คุณค่าต่อแม่พระคงคานั้นเอง การระลึกถึงพระคุณของธรรมชาตินี้เองจะช่วยให้เราเคารพและไม่ทำร้ายธรรมชาติ จนส่งผลให้ธรรมชาติย้อนกลับมาลงโทษมนุษย์ ดังเช่นที่เห็นในปัจจุบัน.

❖ คติที่มาจากวันลอยกระทงมีอยู่หลายตำนาน ดังนี้

1. การลอยกระทง เพื่อขอขมาแก่พระแม่คงคา
2. การลอยกระทง เพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้าตามคติพราหมณ์ คือ บูชาพระนารายณ์ซึ่งบรรทมสินธุ์อยู่ในมหาสมุทร
3. การลอยกระทง เพื่อต้อนรับพระพุทธเจ้าในวันเสด็จกลับจากเทวโลก เมื่อครั้งเสด็จไปจำพรรษาอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงเทศนาอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา
4. การลอยกระทง เพื่อบูชาพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าที่หาดทรายริมแม่น้ำนันทมาที่ เมื่อคราวเสด็จไป - แสดงธรรมโปรดนาคในพิภพ
5. การลอยกระทง เพื่อบูชาพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นที่บรรจุพระเกศาของพระพุทธเจ้า
6. การลอยกระทง เพื่อบูชาท้าวพกาพรหมบนสวรรค์ชั้นพรหมโลก
7. การลอยกระทง เพื่อบูชาพระอุปคุตตะเถระ ซึ่งบำเพ็ญเพียรบริกรรมคาถาอยู่ในท้องทะเลลึกหรือสะดือทะเล

❖ คุณค่าและความสำคัญ

ประเพณีลอยกระทงของไทยนั้น ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี เป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งของไทย ซึ่งมีการปฏิบัติตามความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น เช่น เพื่อให้ความเคารพบูชาและขอขมา น้ำที่อันวยประโยชน์ต่างๆ ต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ รวมทั้งเป็นการขอมาน้ำที่มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์หรือทำความเสียหายแก่น้ำ เช่น ทิ้งสิ่งปฏิกูลลงน้ำหรือลอยเพื่อสะเดาะเคราะห์ ซึ่งประเพณีลอยกระทงก่อให้เกิดคุณค่าและความสำคัญ ดังนี้

1. **คุณค่าต่อครอบครัว** ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้ทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การประดิษฐ์กระทงไปลอย เพื่อแสดงความสำนึกในบุญคุณของน้ำที่ให้คุณประโยชน์แก่เรา
2. **คุณค่าต่อชุมชน** ทำให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในชุมชน
3. **คุณค่าต่อสังคม** ทำให้มีความเอื้ออาทรต่อกันและกัน และเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อมด้วยการช่วยกันรักษาความสะอาดแม่น้ำลำคลองและแหล่งน้ำต่าง ๆ
4. **คุณค่าต่อศาสนา** เป็นการช่วยกันรักษาและทำนุบำรุงศาสนา และสืบทอดประเพณีอันดีงามของไทยแต่โบราณ

❖ กิจกรรมที่ควรอนุรักษ์ฟื้นฟูและส่งเสริม

ประเพณีลอยกระทงมีกิจกรรมที่ควรอนุรักษ์ฟื้นฟู และส่งเสริมให้มีการถือปฏิบัติ และสืบทอดต่อไป ได้แก่

1. การทำความสะอาดแม่น้ำลำคลองและแหล่งน้ำต่าง ๆ ทั้งก่อนและหลังงานลอยกระทง เช่น ขุดลอกคูคลอง เก็บขยะ หรือสิ่งปฏิกูลในแหล่งน้ำ จากนั้นก็นำกระทงไปลอยในแม่น้ำลำคลอง และทำพิธีระลึกบูชาคุณค่าของน้ำ โดยการตั้งคำปฏิญาณที่จะรักษาแหล่งน้ำตลอดไป
2. การทำบุญให้ทาน ฟังเทศน์ และถือศีลปฏิบัติธรรมตามประเพณีของแต่ละท้องถิ่น
3. การรณรงค์ประดิษฐ์กระทงโดยใช้วัสดุธรรมชาติที่ย่อยสลายได้ง่ายหรือเป็นวัสดุที่ใช้เป็นอาหารสำหรับสัตว์น้ำ
4. การจัดขบวนแห่กระทง
5. การจัดกิจกรรมประกวดกระทง โคมลอย สำหรับการประกวดนางนพมาศ ไม่ควรให้ความสำคัญมากเกินไปนัก

6. การปล่อยโคมลอย ตามประเพณีของแต่ละท้องถิ่น
7. การจุดดอกไม้ไฟ ควรจุดอย่างระมัดระวังในเวลาและบริเวณที่ได้รับอนุญาตจากทางราชการเท่านั้น
8. การละเล่นรื่นเริง ตามความเหมาะสมตามประเพณีท้องถิ่นนั้น ๆ
9. การณรงค้ำไม่ปล่อยน้ำเสียหรือสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ลงในแหล่งน้ำ
10. ระลึก ปฏิญาณตนในการรักษาน้ำ

🔥 บทส่งท้าย

ประเพณีการลอยกระทง น่าจะเป็นคติของชนชาติที่ประกอบกิจกรรม ซึ่งต้องมีน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ เมื่อพืชพันธุ์ธัญญาหารเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ จึงมีการลอยกระทงไปตามกระแสน้ำ เพื่อขอบคุณพระแม่คงคาหรือเทพเจ้าแห่งน้ำ อีกทั้งเป็นการแสดงความคารวะ ขออภัยที่ได้ลงอาบ หรือปล่อยสิ่งปฏิกูลลงน้ำ ไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม รวมทั้งเป็นการบูชาเทพเจ้าตลอดจนรอยพระพุทธรูป พระเจดีย์จุฬามณี ฯลฯ ตามคติความเชื่อ

หลังจากทำพิธีลอยกระทงแล้ว ก็จัดให้มีการละเล่นรื่นเริงสนุกสนาน เช่น การละเล่นพื้นเมือง การเล่นเพลงเรือ รำวง ฯลฯ อันเป็นธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณ

เรียบเรียงข้อมูลจาก

<http://lib.vit.src.ku.ac.th/sara/tip45.asp>

<http://kmc.phrae1.go.th/modules.php?name=News&file=article&sid=339>

<http://www.banfun.com/culture/loykrathong.html>

<http://www.banfun.com/culture/loykrathong2.html>

<http://www.somdiary.com/mcontents/marticle.php?headtitle=mcontents&id=33468&Ntype=2By::>

<http://www.ngs-design.com/prapayneethai/>

“น้ำ....ก่อเกิดทุกสรรพชีวิต...ร่วมใจสำนึก...รักษั้ทรัพยากรน้ำ”

...ร่วมสร้างสรรค์ความรู้นบนเว็บโดย...

สำนักส่งเสริมและประสานมวลชน กรมทรัพยากรน้ำ